

Když řemesla promluví: Kvalitativní výzkum mezi řemeslníky a restaurátory

When Crafts Speak Out: Qualitative Research Among Artisans and Restorers

PhDr. BARBORA PŮTOVÁ, Ph.D., Ph.D. et Ph.D.
Ústav etnologie, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1; e-mail: barbora.putova@ff.cuni.cz

Doc. VÁCLAV SOUKUP, CSc.
Ústav etnologie, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1; e-mail: vaclav.soukup@ff.cuni.cz

ABSTRAKT:

Předmětem studie je prezentace výsledků kvalitativního empirického výzkumu realizovaného v letech 2018 až 2020 v rámci projektu Řeč materiálu: Tradiční řemeslné technologie pro záchranu kulturního dědictví a současný životní styl. Cílovou skupinou byli řemeslníci a restaurátoři aktivně působících v oborech uměleckých řemesel na území České republiky. K hlavním cílům výzkumu patřilo identifikovat příčiny a faktory, které jsou zdrojem transmise, modifikace nebo zániku tradičních řemeslných technologií. V úvodu studie je představen historický vývoj uměleckých řemesel od 50. let 20. století do roku 1992. Následně je popsán výzkum, který umožnil provést deskripci, analýzu a interpretaci situace a postojů, které od roku 1992 převládají v ochraně, zachování nebo dalšího rozvoje řemeslných technologií a uměleckořemeslných oborů. Studie systematicky mapuje bariéry, jež brání v předávání řemeslných znalostí a technologických postupů z generace na generaci. V závěru studie jsou prezentovány jak hrozby, tak příležitosti a možná řešení, která mohou přispět k uchování a dalšímu rozvoji řemeslných technologií a uměleckořemeslných oborů.

ABSTRACT:

The subject of the study is presentation of the results of qualitative empirical research carried out in 2018–2020 as part of the project *Material Language: Traditional Craft Techniques That May Salvage Cultural Heritage and Current Lifestyle*. The target group consisted of artisans and restorers working in the Czech Republic. The main objectives of the research were to identify the causes and factors that are the sources of transmission, modification and/or extinction of traditional handicraft technologies. The introduction of the study presents historic development of handicrafts from the 1950s until 1992. The study goes on to describe the research that allowed for description, analysis and interpretation of the situation and stances that have prevailed in the attitudes to protection, preservation and further development of craft technologies and handicraft fields since 1992. The study systematically maps the barriers that prevent passing of handicraft knowledge and technological processes on new generations. In the conclusion, the study lists threats, opportunities and possible solutions that could contribute to preservation and further development of craft technologies and handicraft fields.

KLÍČOVÁ SLOVA:
umělecká řemesla; řemeslníci;
restaurátoři; řemeslné technologie;
kvalitativní výzkum

KEYWORDS:
handicrafts; artisans; restorers; craft
technologies; qualitative research

ÚVOD DO PROBLEMATIKY ŘEMESEL

V současnosti v České republice neexistuje jednotně přijímaná a sdílená definice uměleckých řemesel. Není zde zastoupen ani institucionální orgán, který by centrálně zabezpečoval vývoj, ochranu, marketing a distribuci produktů uměleckých řemeslníků. Do roku 1989 existovalo v oblasti uměleckých i lidových řemesel několik podniků a družstev, jež zaměstnávaly umělecké řemeslníky ve svých hutích, dílnách a ateliérech (Anonym 1959). Jednalo se zejména o Ústředí uměleckých řemesel (ÚUŘ) a Ústředí lidové umělecké výroby (ÚLUV), organizace zřízené zákonem č. 56/1957 Sb., o umělecké řemeslné práci a o lidové umělecké výrobě. Zájem o umělecká řemesla ale již reflektovaly a rozvíjely první organizace ustavené v 1. polovině 20. století, k nimž patřil Artěl, Družstevní práce nebo Krásná jizba. V roce 1957 proběhla reforma umělecké výroby a reorganizace korporací na odborné organizace pod působností

ministerstva kultury. Ústředí uměleckých řemesel (ÚUŘ) a Ústředí lidové umělecké výroby (ÚLUV) zajišťovaly zachování řemeslných znalostí, technologických postupů nebo materiálů, kontinuitu dílen a podílely se na výzkumné a vývojové činnosti v různých oborech (Koželka 1957; Jančák 2008; Hlaváček 2019). Tato řízená tvůrčí práce po období čtyř desetiletí určovala estetickou normu a působila na úrovni řemeslných výrobků. ÚUŘ a ÚLUV ovlivňovaly nejenom kulturu bydlení a vkus široké veřejnosti, ale na základě prezentací řemesel, tematických i souborných výstav a sítě prodejen podporovaly odbyt vlastních výrobků doma i v zahraničí. Na prezentaci tuzemské i zahraniční produkce se podílelo také ústřední periodikum ÚLUV, které neslo od roku 1956 název *Umění a řemesla* (Klouzková 2016). Prodejny zároveň představovaly galerie uměleckého řemesla umožňující prezentovat konkrétní řemeslné výrobky a vstoupit do přímého kontaktu

Hutě	sklenářství štafířství a pozlacovačství štukatérství kamnářství
Dílny	zámečnictví ruhlářství řezbářství čalounictví tkalcovství restaurátorské práce
Ateliéry	ozdobnictví

Vybraná umělecká femesla kvalitativního výzkumu rozdělena podle Ústřední uměleckých řemesel. © Upraveno podle Koželka 1957.

s výrobci – mistry lidové umělecké výroby a mistry uměleckého řemesla, kteří navrhovali a vyráběli artefakty a působili jako mistři odborné výchovy učňů. Titul mistr lidové umělecké výroby nebo uměleckého řemesla získávali umělečtí řemeslníci na základě pevně stanovených kritérií. O titul mohli požádat až po předepsané délce odpracovaných let v ÚLUV nebo v ÚUŘ a pro získání titulu museli předložit určený počet výrobků z původního materiálu, splňující kritéria stanovené náročnosti zpracování. Tímto způsobem mistr prokazoval výtvarné a technické schopnosti, pracovní zkušenosti a vlastní invenci (Křížová 2008; Válka 2014).¹

Komplexní podpora ze strany státu přestala fungovat v roce 1992 na základě ukončení platnosti zákona č. 56/1957 Sb., o umělecké řemeslné práci a o lidové umělecké výrobě, což negativně ovlivnilo pracovní příležitosti velkého množství uměleckých řemeslníků (Žižková 2008). Tito řemeslníci se mohli věnovat výhradně výrobě, vlastnímu profesnímu rozvoji a odborné přípravě mladých učňů uměleckého řemesla. V současné době musí řemeslníci zajišťovat široké spektrum povinností a činností, které zahrnují pořízení výrobního materiálu, vlastní výrobu, marketing, odbyt a aktivity spojené s účetní a daňovou agendou. Každá profese uměleckého řemesla vyžaduje, aby její aktér fungoval jako fyzická nebo právnická osoba, což klade požadavky nejenom na organizační a administrativní schopnosti, ale vyžaduje i zodpovědnost řemeslníka za vlastní profesní růst a rozvoj. Za těchto podmínek ustupuje do pozadí odborná příprava nové generace učňů uměleckého řemesla, která představuje další časové, materiálové nebo i finanční náklady. Od roku 1992 probíhají četné změny, na něž mnozí řemeslníci nebyli schopni v porevolučním období reagovat

a pro soudobé řemeslníky se stávají bariérou ve výkonu řemesla nebo příčinou k vyhledání jiné profese. Stále více tak narůstá kulturní mezera mezi materiální produkcí a legislativní podporou řemeslné tvorby (Rowley 1997; Greenhalgh 2002).

VÝZKUM ŘEMESEL

Na negativních trendech vedoucích k nežádoucím proměnám nebo dokonce k zániku uměleckých řemesel se podílí několik základních faktorů, které byly identifikovány v průběhu kvalitativního empirického výzkumu realizovaného Ústavem etnologie FF UK v Praze v letech 2018 až 2020 na území České republiky.² K cílům kvalitativního výzkumu patřilo: 1. identifikovat příčiny a faktory, které jsou zdrojem transmise, modifikace nebo zániku řemeslných technologií, 2. popsat, analyzovat a interpretovat situaci, převládající v současné době v postojích k ochraně a zachování řemeslných technologií, 3. vymezit bariéry, jež brání v předávání znalostí a technologických postupů z generace na generaci a 4. stanovit potenciální zdroje (lidské, institucionální, legislativní), které mohou přispět nejen k uchování, ale také dalšímu rozvoji řemeslných technologií.³

Respondenty tvořícími zkoumaný vzorek byli řemeslníci a restaurátoři v řemeslech kamnářství, parketářství, štafířství, pozlacovačství, stavební truhlářství a zámečnictví, tkalcovství a čalounictví, řezbářství, štukatérství a sklenářství. Výběr respondentů proběhl metodou sněhové koule (nabalování), v níž byli respondenti získáváni na základě doporučení předchozích respondentů.⁴ Výběrový soubor se rozširoval prostřednictvím osobních kontaktů oslovených respondentů a doporučení zaměstnanců Národního památkového ústavu a Národního technického muzea kooperujících na projektu. Metoda sněhové koule byla zvolena, neboť řemeslníci představují specifickou a malou skupinu, kterou je obtížné identifikovat a oslovit (Vogt 1999; Booth, Colomb, Williams et al. 2016). Součástí sběru empirických dat byla fotodokumentace a souběžné zúčastnění pozorování, v jehož průběhu byl sbírána materiál umožňující analýzu průběhu činností, chování a vztahů v řemeslných dílnách (DeWalt a DeWalt 2010; Arizpe a Chávez 2013).

Sběr dat proběhl metodou polostrukturovaného rozhovoru, jenž vytváří prostor pro volné vyjádření a otevřené odpovědi respondentů a současně tazatelům umožňuje držet

Respondenty tvořícími zkoumaný vzorek jsou řemeslníci a restaurátoři například v řemesle pozlacovačství. Ometání přebytečných zlatých šupin v restaurátorské dílně Ivana Vondráčka ve Zbožíčku. © Martin Frouz.

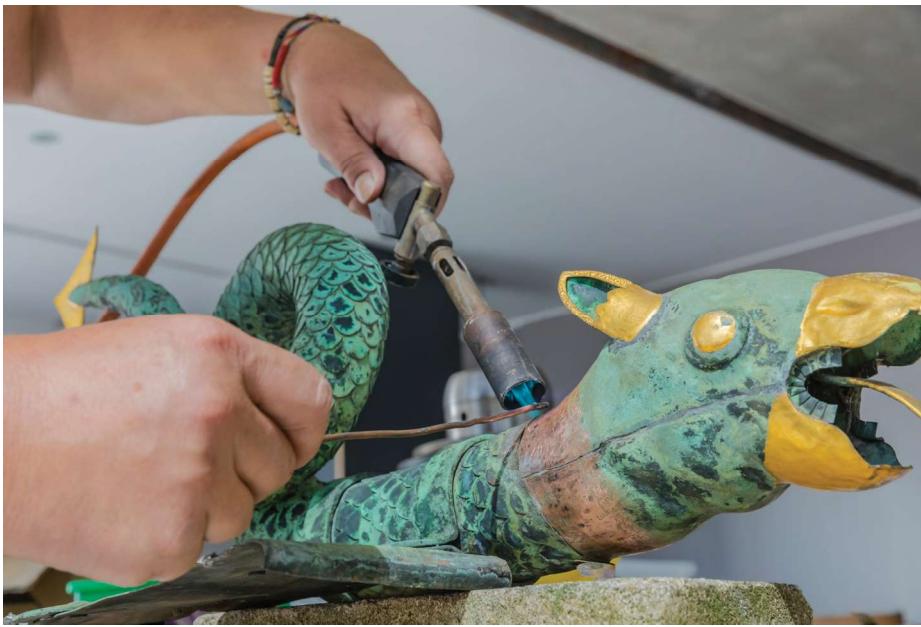
Štuková výzdoba ve Šlechtově restauraci v pražské Stromovce. © Martin Frouz.

1 Studie vznikla v rámci projektu NAKI II Řeč materiálu – Tradiční řemeslné technologie pro záchranu kulturního dědictví a současný životní styl (DG18P020VV030) realizovaného v letech 2018 až 2022 pracovníky z Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Národního památkového ústavu a Národního technického muzea.

2 Kvalitativní výzkum probíhá po celou dobu řešení projektu NAKI II Řeč materiálu – Tradiční řemeslné technologie pro záchranu kulturního dědictví a současný životní styl. V letech 2018 až 2020 k respondentům patřili zejména řemeslníci a restaurátoři, v následujícím období budou využívány vzorky tvořit také kasteláni, soukromí vlastníci hradů a zámků a reprezentanti středních uměleckých a řemeslných škol.

3 Téma tradičních řemesel ve vazbě na jejich využití a prezentaci se doposud v České republice soustředovalo především na lidová řemesla, o čemž svědčí například výzkum v rámci projektu Mapování kulturních a kreativních průmyslů v ČR (Stejskal, Kujová, Štěpánová et al. 2015). K současné situaci uměleckých řemesel v České republice byly publikovány pouze dílčí příspěvky (Macháčová 2013). Většina projektů a metodik se zaměřuje na konkrétní umělecká řemesla a zabývá se pouze otázkou preventivní péče o mobilitu.

4 Kvalitativní výzkum byl důsledně anonymní. Data byla anonymizována, aby nebylo možné identifikovat respondenty. Z tohoto důvodu jsou u přímých výpovědí jednotlivých respondentů uvedeny pouze iniciály jména a příjmení.

Pájení gryfa ze Staroměstského orloje restaurátorem Pavlem Filipem. © Martin Frouz.

se předem stanovených problémových okruhů. Tako získaná data bylo možné systematicky popsat, třídit, komparovat a zobecňovat. Polostrukturovaný rozhovor poskytuje fakta a současně umožňuje i hlouběji proniknout do postojů respondentů (Knight 2001; Kaufmann 2010). Délka rozhovoru byla přizpůsobena individuálním verbálním projevům a míře otevřenosti každého respondenta. Otázky byly členěny do několika kategorií a tematických okruhů, jež byly pro všechny respondenty neměnné. To umožnilo naplnit stanovené cíle kvalitativního výzkumu a zachytit vývojové proměny stavu uměleckých řemesel od roku 1989 až do současnosti.

PROMĚNA ŘEMESLNÝCH POSTUPŮ A TECHNOLOGIÍ

Z kvalitativního výzkumu vyplynulo, že 90 % uměleckých řemeslníků vyžaduje dodržování tradičních technologií a výrobních postupů, jejichž znalost však pod vlivem přerušené historické kontinuity postupně mizí. Respondenti uvádí, že zejména důraz na rychlosť výroby a vysoký stupeň individualizace vytěsnují tradiční řemeslné postupy. Tradiční technologie doplňují nové výrobní postupy, například využití laseru místo frézování nebo svařování místo letování. „*To, co je navenek, je stejně. Ale to, co je uvnitř, se změnilo.*“ (respondent VP 2019) Proměnuje se také technologie výroby

barev, na čemž má svůj podíl jiné krmivo zvířat. Dochází k proměně jak podmínek, tak i požadavků. V případě některých řemesel, jako je například sklenářství, se ale postupy výrazně neproměnily ani neproměňují. U některých řemesel podle výpovědí respondentů nové technologie ani nevedou ke srovnatelnému výsledku, například virtuální modelování výrobku v počítači zkresluje konečnou podobu artefaktu i realitu prostředí. Respondenti se zejména shodují v tom, že nové technologie by neměly být využívány při restaurování historických předmětů.

PŘEDÁVÁNÍ ŘEMESLNÝCH TECHNOLOGIÍ, DOVEDNOSTÍ A ZKUŠENOSTÍ

Všichni respondenti označili předávání řemeslných technologií a získávání odborných profesních zkušeností za celoživotní proces. Upozornili také na to, že některé zakázky provádí řemeslník pouze jednou za život. Většina respondentů označila za optimální období získání zkušenosti a samostatnosti tři roky po vyučení. Důležitou roli hrají faktory pracovního nasazení a osobní motivace, individuálního zájmu, talentu, zručnosti nebo manuálních schopností. „*Prvotním základem pro úspěšné zvládnutí řemesla jsou láska k profesi, schopnost vzdělávat se, etické a morální vlastnosti. Rozvoj osobnosti řemeslníka je otázkou charakteru a individuality.*“ (respondent PS 2019) Podle většiny respondentů výrazně klešá řemeslná dovednost, jemná motorika, cit a přirozená estetika. Řemeslo vyžaduje „*pečlivost a systematičnost. Schopnost představivosti, schopnost nazírat detaily.*“ (respondent DN 2018) Dále se ztrácí ochota pracovat nad rámcem

Řemesla	Kód CZ-NACE v letech 2020–2021	Kód NSP	Kód NSK
Čalounictví	13. Výroba textilií	NSP 3, Dřevařská výroba a nábytkářství NSP 3, Umělecká řemesla	33-99-H/16
Kamnářství	23. Výroba ostatních nekovových minerálních výrobků	NSP 3, Stavebnictví a zeměměřictví	36-67-H/02
Nábytkářství	31. Výroba nábytku	NSP 3, Dřevařská výroba a nábytkářství	33-001-H 33-99-H/07
Parketářství	16. Zpracování dřeva, výroba dřevěných, korkových, proutěných a slaměných výrobků, kromě nábytku	NSP 3, Dřevařská výroba a nábytkářství	36-59-H/01
Prýmkařství	13. Výroba textilií, 14. Výroba oděvů	NSP 3, Textilní a oděvní výroba	není ekvivalent
Tkalcovství	13. Výroba textilií	NSP 3, Textilní a oděvní výroba NSP 3, Umělecká řemesla	31-031-H 82-052-H
Řezbářství	43. Specializované stavební činnosti	NSP 3, Umělecká řemesla	82-002-H, 82-51-H/02
Štafířství	43. Specializované stavební činnosti	NSP 3, Umělecká řemesla	není ekvivalent
Štukatérství	43. Specializované stavební činnosti	NSP 3, Stavebnictví a zeměměřictví NSP 3, Umělecká řemesla	36-99-H/21 82-99-H/02
Truhlářství	16. Zpracování dřeva, výroba dřevěných, korkových, proutěných a slaměných výrobků, kromě nábytku 43. Specializované stavební činnosti	NSP 3, Dřevařská výroba a nábytkářství NSP 3, Umělecká řemesla	33-56-H/01 82-51-H/02
Vitail	23. Výroba ostatních nekovových minerálních výrobků 43. Specializované stavební činnosti	NSP 3, Umělecká řemesla NSP 3, Stavebnictví a zeměměřictví	36-62-H/01
Zámečnictví	25. Výroba kovových konstrukcí a kovodělných výrobků, kromě strojů a zařízení	NSP 3, Umělecká řemesla	82-004-H 82-99-H/01

Kategorizace a zařazení řemeslných profesí v Národní soustavě povolání a v Národní soustavě kvalifikací. © Barbora Půtová.

povinností a pracovní doby. Řemeslo již není považováno za poslání. „Musí to být někdo, kdo chce pracovat.“ (respondent RC 2019).

Důležitým faktorem je také morální profil řemeslníka, což se projevuje v pracovním nasazení, procesu tvorby i výsledném artefaktu. V provozování řemesla se čím dál více projevuje úsilí o rychlý a vysoký výdělek, který respondenti považují za důsledek generačních rozdílů. Někteří z řad řemeslníků uvádí, že řemeslo nenabízí výrazný zisk. Ačkoliv je časově náročný, ve srovnání s úrovni odbornosti je výdělek řemeslníka převážně nízký. Řemeslo je navíc spojeno s fyzickou námahou, jež je v české společnosti vnímána s despektem. Řemeslná práce je špinavá, vyžaduje práci v dílně nebo na stavbě.

Respondenti se shodují v tom, že nedostatečný je systém odborné nabídky českého vzdělávání, kvalitní výuky a podpory řemesel uměleckořemeslných oborů v rámci malého a středního podnikání. Již na úrovni základní školy je důraz kláden na edukaci ve smyslu logos, nikoli hmatu a zraku (Adamson 2013). „Z řemesla se stala kuriozita.“ (respondent PR 2019) Řemeslníci podle výpovědí respondentů však potřebují vyšší vzdělání, nesouvisející pouze s uznáním a respektem. Jejich pracovní náplň totiž představuje komplex činností, který vyžaduje nejenom technologickou znalost řemesla, manuální dovednost a zručnost, ale také alespoň základní orientaci v managementu a marketingu nebo v daňových předpisech. „Je to soubor mnoha schopností, time management, odhad délky zakázky, cenotvorba.“ (respondent VL 2019) Kromě vzdělání situaci řemesel ovlivňuje kategorizace a zařazení řemeslných profesí v Národní soustavě povolání

a v Národní soustavě kvalifikací. Tyto registry evidují požadavky na výkon jednotlivých povolání na trhu práce a stanovují profesní kvalifikaci a profesní profily, jež zachycují reálnou situaci na českém trhu práce. Každý registr však označuje a zařazuje profese a specializace odlišně. Struktura uměleckořemeslných povolání navíc vyžaduje rozšíření, některá uměleckořemeslná povolání, jako jsou například prýmkař nebo štafiř, ani nezahrnuje.

INSPIRACE A ŘEMESLNÉ POSTUPY

Většina řemeslníků se shoduje, že inspiraci a znalost řemeslných postupů získala od starých mistrů a vedoucích dílen. Mnozí respondenti pochází přímo z řemeslného nebo uměleckého prostředí, v němž transmise řemeslných postupů představovala přirozenou součást každodenního života a povolání řemeslníka přirozenou volbu profesní kariéry. O předání řemeslných postupů i dovedností se v tomto případě zasloužil buď přímo rodič, nebo prarodič. Další inspiraci a znalosti řemeslných postupů řemeslníci načerpali ze zahraniční a domácí odborné literatury nebo na základě vlastní pracovní zkušenosti. K zajímavým zjištěním patří skutečnost, že mezi řemeslníky existuje část solitérů, kteří si řemeslné postupy primárně osvojili z literatury a vlastní řemeslné praxe. Za výrazný zdroj zkušenosti respondenti označili i návštěvu muzejních depozitářů a práci s historickými artefaktami, jejichž prostřednictvím se seznámili s původními řemeslnými postupy, specifikou použitého materiálu a jeho vlastnostmi. Podle některých respondentů není uznávané institucionální vzdělání zárukou kvalitní řemeslné práce, neboť „praxi si musí člověk osvojit sám.“ (respondent JP 2019)

Důležitou roli hrají faktory talentu, zručnosti nebo manuálních schopností. © Martin Frouz.

PROPAGACE A DISTRIBUCE ŘEMESLNÉHO ZBOŽÍ A SLUŽEB

Více než 80 % respondentů uvádí, že v propagaci řemeslného zboží a služeb převažuje doporučení klientů, profesní renomé, důvěra, tradice a historie dílny nebo množství realizovaných zakázek. „Nejlepší je důvěryhodnost. To je základní vizitka, proč mě lidé oslovení.“ (respondent PS 2019) Dalším účinným nástrojem propagace jsou i webové stránky vypovídající také o škále zakázek a historii dílny. „Webové stránky slouží jako reference.“ (respondent IH 2019) Na výraznou marketingovou propagaci nedisponují řemeslníci finančními zdroji, personální kapacitou ani dostatkem času a energie. K propagaci řemeslníků nedochází ani na úrovni města a kraje, jež by řemeslné zboží i dílnu mohly využívat jako součást značky (brandu) konkrétní destinace a marketingové strategie podporující rozvoj lokálního turismu. Respondenti jsou omezeni na vlastní distribuci řemeslného zboží, v níž je převažujícím distribučním kanálem zakázková výroba. Pro mnohé respondenty jsou klíčové státní zakázky, zejména pak v oblasti restaurování kulturních památek. V případě nové zakázky jsou spíše důležití soukromí zadavatelé nebo investoři. Téměř 100 % respondentů se shoduje, že propagace a distribuce jejich zboží probíhá výhradně na území České republiky.

PRÁCE S PŮVODNÍM MATERIÁLEM

Respondenti konstatovali, že původní, specifický nebo vyhovující materiál je sice dostupný, ale zužuje se jeho výběr. Svůj podíl na tom má postupné uzavírání tuzemských výroben nebo závodů (například hutní velkoobchod Ferona v Praze nebo Kovohutě Čelákovice) nebo vytěžení hornin (například bolonšká křída). V mnoha případech řemeslníci importují původní materiál ze zahraničí do České republiky

Průběh činností, chování a vztahů v řemeslných dílnách. © Martin Frouz.

Pro mnohé respondenty jsou klíčové státní zakázky, zejména pak v oblasti restaurování kulturních památek. Cizelování měděné podkladové desky pod nový ciferník kalendária Staroměstského orloje v restaurátorské dílně Houska a Douda v Buštěhradě.

© Martin Frouz

Mnozí řemeslníci si řemeslné postupy primárně osvojili z literatury a vlastní řemeslné praxe. Pasíř a restaurátor Ivan Houska.

© Martin Frouz

(například westerwaldský jíl z Německa užívaný k výrobě kamen) nebo z různých částí republiky. Dochází k paradoxní situaci. Například české vápno se dříve exportovalo do Itálie, v současnosti se naopak importuje do České republiky. Materiál zakoupený v zahraničí může být sice dostupný, ale nezaručuje dostatečnou kvalitu, a tím i trvanlivost. „*Měď se trhá. Obchodníci kupují nejlevnější materiály z Ukrajiny.*“ (respondent PS 2019) Původnost se vztahuje i k pracovnímu náradí. Respondenti uvedli, že jej buď dostali od staršího řemeslníka, nebo si ho sami vyrobili. Stále častější je ale také nákup moderních pracovních nástrojů. Umělecký sklenář může sklo řezat původním ocelovým kolečkem i velmi ostrým japonským řezákem Nikken. Další problém se vztahuje na užívání unifikovaných směsí materiálů, jako je tomu při výrobě vápna. Respondenti ale také apelují na udržení a rozvoj regionálního zdroje surovin nebo výrobního materiálu. „*Původní materiály napovídají, co je třeba použít.*“ (respondent JK 2019)

Jedním z problémů, na který respondenti označili, je odlišná a nepředvídatelná reakce nových materiálů. Navzájem se odlišují svojí trvanlivostí, což znesnadňuje ochranu vyrobeného řemeslného artefaktu. „*Některá lepidla vydrží maximálně pět let, umělecká díla pak nepřežijí ani umělce.*“ (respondent PS 2019) Užitý materiál ohrožuje i míra jeho časové vyzrlosti. Například dřevo vyžaduje dostatek času na úplné vysušení. „*Lidé, co neznají řemeslo, mají představu, že zavolají a do týdne bude hotovo.*“ (respondent JP 2019) Příprava materiálu může probíhat až několik let, což se odráží i ve výši vynaložených finančních prostředků a ceně výsledného artefaktu. Z důvodu pořízení původního materiálu přistupují řemeslníci k recyklaci starých artefaktů, jejichž původní materiál využijí k restaurování nebo výrobě nového zboží. „*Dílo může být v důsledku totožné i hodně podobné. Laik to nepozná.*“ (respondent MD 2019) Zejména řemeslníci z oboru uměleckého sklenářství využívají v restaurování a repasování historické sklo. Také parketáři zakupují staré dřevo, které využívají k restaurování parketových podlah. Při rozhovorech s řemeslníky se ukázalo, že klienti vyžadují buď zdůraznění autenticity díla a patiny stáří daného artefaktu nebo naopak artefakt nového a moderního vzhledu.

VLIV ŽIVOTNÍHO STYLU NA ŘEMESLO, JEHO BUDOUCNOST A PROVOZOVÁNÍ

Většina respondentů uvedla, že v řemeslné tvorbě dochází k poklesu kvality a trvanlivosti (životnosti) vyrobených artefaktů. Za jednu z příčin označili skutečnost, že klienti upřednostňují vizuální stránku výrobku a jeho nízkou cenu. „*Není ochota investovat do kvalitních věcí,*

Řemeslná práce je považována za špinavou. © Martin Frouz.

zakázková práce je drahá.“ (respondent PD 2019) Problém představuje i široká nabídka řemeslných produktů na trhu. „*Vkus se změnil. V socialismu lidé neměli co kupit. Dnes je neuvěřitelné množství nabídky.*“ (respondent PV 2019) Svůj podíl na této situaci má i narůstající konkurence výrobků pocházejících z východních zemí a nárůst spotřebních trendů, jejichž součástí je minimalismus a nevkus. „*Není zde poučená veřejnost, která by oddělila dobré a špatné.*“ (respondent PR 2019) Ve vztahu k řemeslům se projevuje neúcta a nedostatek prestiže rukodělné práce, což ústí v devalvací statusu řemeslníka i k dysfunkcím systému vzdělávání (Sennett 2008). Podle výpovědí respondentů socialismus způsobil diskontinuitu ve vztahu k ušlechtilým a původním materiálům i výjimečným řemeslným výrobkům. Respondenti vyjádřili přesvědčení, že velkým

Volné živnosti

- Výroba textilií, textilních výrobků, oděvů a oděvních doplňků
- Zpracování dřeva, výroba dřevěných, korkových, proutěných a slaměných výrobků
- Výroba vlákniny, papíru a lepenky a zboží z těchto materiálů
- Výroba a zpracování skla
- Výroba stavebních hmot, porcelánových, keramických a sádrových výrobků
- Umělecko-řemeslné zpracování kovů
- Výroba a opravy čalounických výrobků
- Sklenářské práce, rámování a paspartování

Rozdělení uměleckých řemesel kvalitativního výzkumu podle seznamu řemeslných živností a volných živností.
© Barbora Pútová.

objemem financí dnes obvykle disponuje zbohatlá, dříve nižší sociální vrstva, která nákup kvalitního řemeslného výrobku nevnímá jako investici. Z tohoto důvodu „existují pouze osvícení investoři.“ (respondent JF 2019) Více než polovina respondentů se domnívá, že změnu k lepšímu lze očekávat až v průběhu obměny jedné až dvou generací. Postupně se však objevují klienti, kteří odmítají průměrné nebo podprůměrné řemeslné výrobky a usilují o kvalitní naplnění svých individuálních představ. „Přichází k nám generace, která má špatnou zkušenosť a chce něco lepšího.“ (respondent VP 2019)

NÁSLEDOVNÍCI A POKRAČOVATELÉ

Naprostá většina dotazovaných řemeslníků přiznává, že počet jejich následovníků klesá a je v řadu jedinců. „Řemeslníci vymírají. Vzniká vakuum.“ (respondent DE 2018) Jako hlavní důvod také uvádí negativní letité zkušenosť, na jejichž základě řemeslníci odmítají zaučovat nové učně nebo pracovat s kolegy z oboru. Nejčastější překážku představují neefektivně vynaložená energie a čas vložený do odborné přípravy několika mála učňů, kteří navíc svého řemesla po vyučení zpravidla zanechají. Většinou se respondenti také shodují na sdílené deziluzi z aktuálního vývoje společnosti a pochybné hodnotové orientace potenciálních učňů. „Budoucnost je černá. Klesá zájem.“ (respondent MF 2019) Na základě těchto zkušenosť mnoho respondentů ani nehledá pokračovatele svého řemesla nebo dílny. Učni a mladá generace řemeslníků odmítají převzít zodpovědnost za vedení dílny, včetně provozování živnosti, administrativní zátěže nebo úsilí o získání státní licence na restaurování a konzervaci v daném oboru.

KONTROLNÍ, LEGISLATIVNÍ A VZDĚLÁVACÍ MECHANISMY

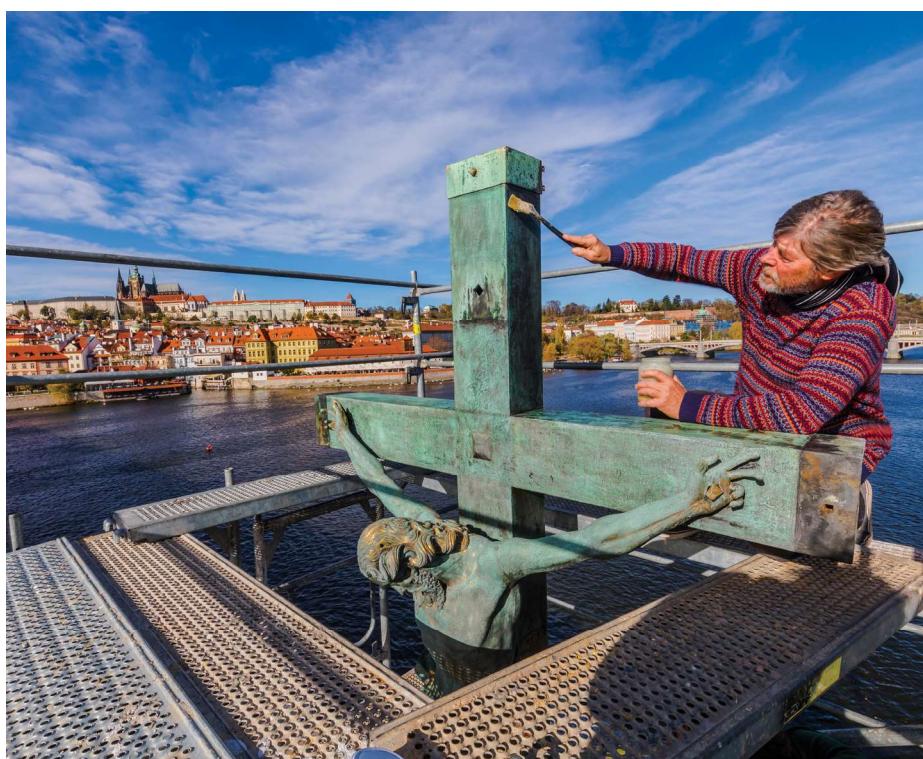
Téměř 100 % řemeslníků požaduje výrazné změny v oblasti finanční kontroly, legislativy a vzdělávání. Za největší zátěž považují zákony a z nich vyplývající redundantní administrativu. Zejména uvádí zákon o evidenci tržeb (EET), zákon o zadávání veřejných zakázek, zákon o prodeji a vývozu předmětu kulturní hodnoty a zákon o státní památkové péči, pro které je charakteristická „nelogičnost kroků, které si odporují v rámci jednoho zákona.“ (respondent TP 2019) Respondenti se shodují, že nelze aplikovat stejně podmínky na řemeslníky jako na jiné podnikatele, živnostníky nebo obchodníky. Zákon o zadávání veřejných zakázek má podle jejich názoru svůj podíl na tom, že řemeslné zakázky vyhrávají velké firmy a narůstá pro malé řemeslníky nevýhodné využívání zprostředkovatelských služeb. V praxi zadávání veřejných

zakázek existují bariéry, které malým a středním živnostníkům a firmám ztěžují přístup a účast na veřejných zakázkách. Podle výpovědí respondentů patří mezi faktory, které negativně ovlivňují jejich konkurenčeschopnost, enormní administrativní zátěž, časová investice na přípravu nabídek, neadekvátní požadavky na úroveň způsobilosti a osvědčení nebo pozdní platby zadavatelů. Zákon o zadávání veřejných zakázek podle názoru dotázaných respondentů umožňuje nekalou konkurenci, jež se projevuje dumpingovými cenami. Zakázky pak vyhrávají velké firmy ochotné snížit cenu pod konkurenční nabídku, což a priori nezaručuje ani kvalitní provedení zakázky, ani kvalitní pracovníky. Většinou se krátkodobě najímají dělníci z východních zemí, címž se řemeslo nejen dále nepředává, ale také se eliminuje prostor pro školení nové generace řemeslníků. „Řemeslo degraduje, řemeslníci houpnou.“ (respondent FP 2019).

Respondenti projevili značnou skepsi vůči odborné znalosti památkářů i smysluplnosti zákonů o předmětech kulturní hodnoty a o státní památkové péči, což podle jejich názoru omezují vlastnická práva majitelů kulturních památek. Kritika se vztahuje také k dvojkolejnosti státní památkové péče, která vznikla rozdělením kompetencí mezi orgán památkové péče a Národní památkový ústav. Odborní pracovníci Národního památkového ústavu mají ve své pravomoci pouze odborné vyjádření, které však není pro orgán památkové péče jakkoliv závazné, ačkoliv o schvalování (například stavebních prací) rozhoduje právě

orgán památkové péče (úředníci územně samosprávných celků). Někteří respondenti proto požadují obnovení zákona o umělecké řemeslné práci a o lidové umělecké výrobě za účelem opětovného uznání uměleckých řemesel jako součásti kulturního dědictví. Jeho implementace by mohla být příslibem nastolení vysoké úrovni řemeslné práce, podpory řemeslníků a předávání technologických znalostí a dovedností dalším generacím. Většina dotazovaných řemeslníků za řešení nepovažuje nahrazování budoucích mistrů řemesla absolventy rekvalifikačních kurzů, ale rádné vyučení zakončené mistrovskou zkouškou nebo mistrovskou prací a povinné členství v cechu.

Další změnu respondenti spojují s udělováním živnostenského oprávnění. Respondenti v rozhovorech uvedli, že pozitivním legislativním přínosem by byl přesun vybraných živností z živnosti volných mezi živnosti řemeslné, včetně zvýšení profesních nároků na prokazování odborné kvalifikace a řemeslné praxe. Pro provozování volné živnosti není požadována odborná ani jiná způsobilost, zatímco u řemeslných živností se prokazuje odborná způsobilost. Samostatnou kapitolou je pak udělování povolení k restaurování kulturních památek, jímž je zmocněno Ministerstvo kultury. Udělování licencí má na starosti Komise pro restaurování Ministerstva kultury, v níž jsou zastoupeni restaurátoři, památkáři a technologové. Povolení se uděluje na základě odborné kvalifikace, odborných schopností a dokumentace, zahrnující prezentaci samostatně restaurovaných artefaktů.

Řemeslná práce vyžaduje práci v dílně, na stavbě nebo v terénu. Instalace restaurované plastiky Ukřižovaného na Karlově mostě.
© Martin Frouz.

Ručně vázané tapisérie si většina klientů nezakoupí z důvodu jejich finanční náročnosti. Tkadlena v Moravské gobelinové manufaktuře ve Valašském Meziříčí. © Barbora Pútová.

Nářadí z restaurátorské dílny historických omítek Daniela Domania v Praze. © Martin Frouz.

Záleží na posouzení Komise, zda a v jakém rozsahu povolení žadateli přidělí. Podle výpovědi respondentů zpravidla licencovaný restaurátor přerozděluje práci mezi řemeslníky bez restaurátorské licence nebo zcela nekvalifikované pracovníky, kteří zakázku pod jeho jménem vypracují. V této souvislosti někteří dotázaní řemeslníci požadují vznik komory restaurátorů kontrolující kvalitu restaurátorských prací.

PODPORA NA ÚROVNI KRAJE, MĚSTA NEBO JIMI FINANCOVANÝCH INSTITUcí

Většina respondentů uvádí, že podpora na úrovni kraje nebo města je mizivá nebo žádná. V některých případech dokonce na úrovni územně samosprávných celků schází povědomí o existenci řemeslníků v dané lokalitě nebo o výsledcích jejich práce. Podle výpovědi respondentů není zájem o propojení kulturního potenciálu řemesel nebo snaha o vzájemnou spolupráci. Existují však i výjimky, kdy například některé město oceňuje konkrétní řemeslo, jehož prezentaci podporuje na úrovni škol, muzeí (pořádání výstav nebo zřízení muzea konkrétního řemesla) nebo vypsání a financování zakázek. Výzkum prokázal, že vzájemná spolupráce řemeslníků a územně samosprávných celků může pozitivně přispět k revitalizaci a podpoře trvale udržitelného rozvoje tradičních řemesel.

využívání DOTACÍ A GRANTŮ

Naprostá většina dotazovaných řemeslníků nedokáže využívat dotace a granty, ačkoliv by měli zájem o tento zdroj financování. Pouze minimum respondentů by totiž bylo schopno administrativně zvláhnout proces vyplňování formuláře žádosti vlastními silami. „*Řemeslník není schopný samostatně vyplnit formulář.*“ (respondent VP 2019) Řemeslníci, kteří granty a dotace využívají, žádostí zpravidla nezpracovávají sami, ale využívají služeb externího konzultanta. Velmi často s podáváním přihlášek pomáhají další pracovní síly – přátelé nebo členové rodiny, kteří ale nejsou za vynaloženou práci honorováni. V mnoha případech o dotace a granty žádají přímo klienti řemeslníků, zpravidla státní příspěvkové organizace. Výzkum prokázal, že se jedná o velice důležitou a ze strany řemeslníků i žádoucí oblast financování jejich aktivit. O to více je nezbytné ze strany státu vytvářet institucionální strukturu, jež podporí řemeslníky v oblasti získávání a využívání finančních dotací a grantů.

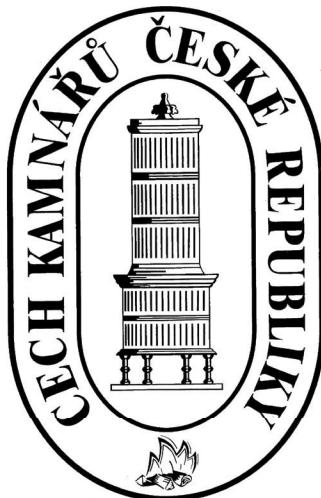
ČLENSTVÍ V ASOCIACÍCH A SPOLCÍCH

Asociace a spolky sdružující řemeslníky byly po roce 1989 výrazně oslabeny. Nejenom, že se mnohé z nich se rozpadly, ale také řemeslníci ztratili motivaci a nasazení věnovat svůj čas

na aktivní členství. Mezi respondenty zazněl i názor, že členství ve spolcích je „*omezující*“ (respondent TM 2019) a je třeba se mu „*důsledně bránit*“ (respondent PV 2019). Řemeslníci již neoceňují tradiční význam a funkci řemeslných asociací a spolků, ani jejich původní poslání kumulovat ekonomický, sociální a kulturní kapitál. Postupně dokonce ztrácí zájem i víru v to, že tyto instituce dokáží průběžně zajišťovat navýšování odborných kompetencí, plnit funkci kontroly dodržování technologických postupů nebo garantovat výslednou kvalitu zhotovených řemeslných artefaktů. Mnozí respondenti dokonce rezignovali na roli spolků jako nástroje kolektivního prosazování názorů a požadavků na změny zákonů. Pokud se řemeslníci v této oblasti angažují, nejčastěji jsou členy uměleckořemeslného sdružení Rudolfinea – sdružení pro umělecká řemesla, které je členem Hospodářské komory ČR. V minulosti ovšem převažovalo členství v Asociaci restaurátorů. V případě některých řemesel ale i nadále přetrívá členství v tradičním cechu, jako je tomu u kamnářů nebo čalouníků.

ZÁJEM O NAVÝŠENÍ KVALIFIKACE V KURZECH NEBO ŠKOLENÍCH

Nezájem řemeslníků na členství v profesních asociacích a spolcích se projevuje v poklesu zájmu o zvýšení kvalifikace prostřednictvím odborných kurzů nebo školení. Téměř 30 % respondentů tyto profesně vzdělávací aktivity neregistrouje, a proto je také nenavštěvuje. Častým důvodem nezapojování se řemeslníků do edukativních aktivit je skutečnost, že se v daném regionu neorganizují. Přesto většina dotázaných respondentů projevila zájem tento typ vzdělávacích akcí navštěvovat. Nicméně 70 % dotázaných pochybuje o kvalitě, cíli a obsahu nabízených kurzů. „*Měl bych zájem, ale to,*

Logo Cechu kamnářů České republiky. © Cech kamnářů ČR.

Parketáři zakupují staré dřevo, které využívají k restaurování parketových podlah. Kazetové podlahy v Clam-Gallasově paláci v Praze. © Martin Frouz.

co se pořádá, o tom mám jinou představu. Středem by mělo být řemeslo.“ (respondent RC 2019) Na tomto postoji má svůj podíl poměrně vysoký průměrný věk dotázaných řemeslníků, jejich pracovní vytíženost a dlouholeté negativní zkušenosti. „*Ne, nikdo mě nic dalšího nenaucí. Je dobré chodit na výstavy, seznamovat se s prací konkurentů.*“ (respondent PC 2019) Dalším zjištěním ovšem bylo, že 75 % respondentů je ochotno předávat a sdílet odborné dovednosti a znalosti. „*Spíše bych mohl učit druhé.*“ (respondent MD 2019) O ekonomické a finanční dimenzi podnikání v oblasti řemesel svědčí také názor respondentů, že by uvítali kurzy o managementu, marketingu a účetnictví. Své znalosti v těchto oborech hodnotí jako nedostatečné, a co více, pro fungování a rozvoj své profese zcela nezbytné.

POPULARIZACE ŘEMESLA MEZI ŠIROKOU VEŘEJNOSTÍ

Popularizace řemesla mezi širokou veřejností je u většiny respondentů vítána, neboť současná česká společnost nemá vědomosti o existenci a náplni jednotlivých umělecko-řemeslných oborů. „*V České republice je nulová propagace uměleckého řemesla.*“ (respondent

RR 2019) Některé akce přispívající k popularizaci řemesel, jako jsou výstavy a veletrhy, jsou finančně nákladné a určené především pro zájemce působící v daném řemeslném oboru. Z výzkumu vyplynulo, že jednou z cest jak ovlivnit většinovou společnost, by mohly být plošné informace o řemeslech, které by měly být zveřejňovány v mainstreamovém tisku a televizi. Mnozí dotázaní řemeslníci naznačili, že by ocenili, kdyby popularizace jejich práce tvorila součást vzdělávacích programů pro základní a střední školy nebo osvěty a zájmové činnosti, kde by mohla přivést mladou generaci k řemeslu. „*Správná popularizace je potřeba, žádné metodiky.*“ (respondent JP 2019) Programově by měla být zacílena na konkrétní oblasti lidské výtvarné tvorby, jako jsou například architektura, interiérový design nebo průmyslový design. Podle názoru respondentů je důležité, aby si studenti uvědomili hodnotu a možnosti využití některých řemesel, k nimž patří tapiserie nebo vitráže. Popularizace řemesel představuje nejen formu vzdělávání, ale i motivaci ke znovunalezení vztahu k uměleckořemeslným artefaktům a budování dobrého jména a kvality konkrétních řemeslných oborů.

ZÁVĚR

Kvalitativní výzkum, který byl realizován mezi řemeslníky a restaurátory, umožnil provést SWOT analýzu, jejímž cílem bylo identifikovat silné a slabé stránky situace, v níž se nachází umělecká řemesla. Za silné stránky lze považovat stále převažující úsilí řemeslníků o dodržování tradičních technologických postupů, snahu o práci s původním materiálem, důraz na osobní vztah k profesi, pracovní nasazení a motivaci k vykonávání svého řemesla a letité zkušenosti a znalosti v dané tvůrčí činnosti. Za slabé stránky je možné označit přerušení historické kontinuity transmise řemeslných technologií, omezení možnosti výběru původního výchozího materiálu a surovin, klesající zájem o navýšení profesní kvalifikace, nízký stupeň propagace a distribuce řemeslných artefaktů na úrovni řemeslníků. Za negativní trend lze označit také postoj územně samosprávných celků k lokálním řemeslům, absenci obchodní sítě zaměřené na distribuci uměleckořemeslných artefaktů, omezený systém nabídky českého vzdělávání a kvalitní výuky v oblasti uměleckých řemesel, nízký zájem mladé generace o provozování řemesla z důvodu nízkého finančního ohodnocení a proměnu životního stylu. Limitujícím faktorem, který nezádoucím způsobem ovlivňuje rozvoj uměleckých řemesel, je konkurenční široká nabídka produktů z východoevropských zemí snižující kvalitu a prestiž tradiční ručodléné práce, nízká administrativní gramotnost českých řemeslníků a jejich rezignace na využívání dotací a grantů. Za pozitivní nelze v žádném případě označit ani pokles zájmu řemeslníků o členství v asociačích a spolkách a ztrátu jejich důvěry v základní funkce těchto institucí.

Dům gobelinů v Jindřichově Hradci zahrnuje expozici o historii tkalcovství a technologií ručního tkání na horizontálním a vertikálním stavu. © Barbora Pútová.

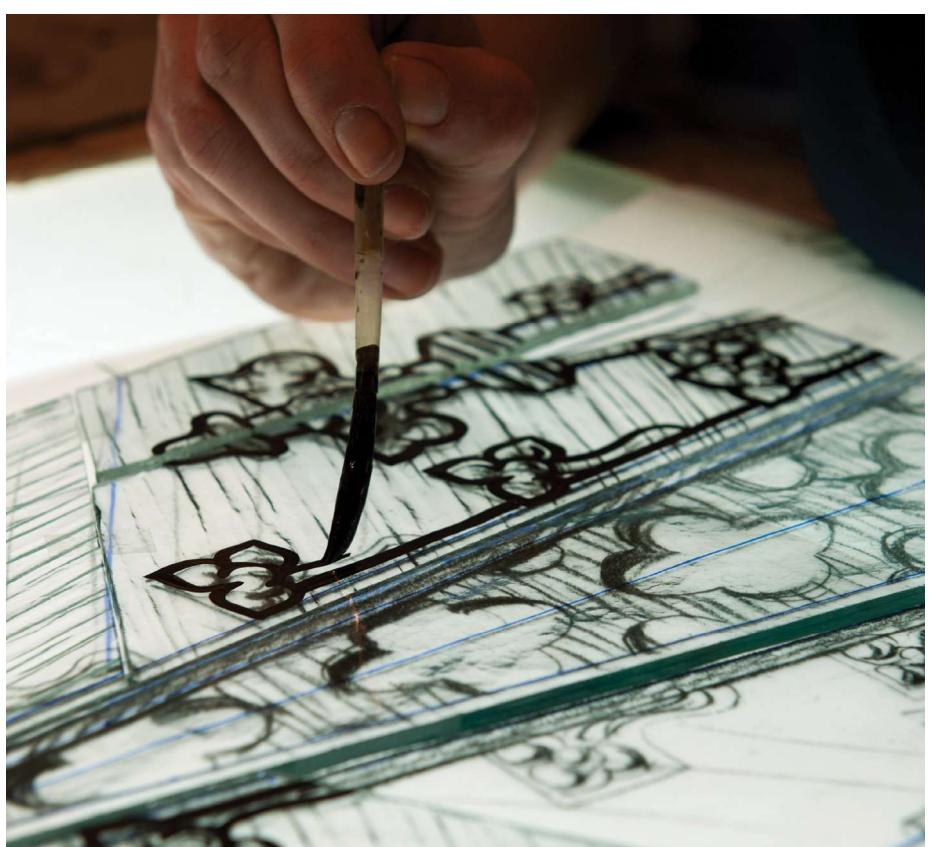

Workshop tradičních nátěrů ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. © Barbora Pútová.

Za potenciální příležitost umožňující uchovat a zajistit další rozvoj uměleckých řemesel lze považovat nové vývojové trendy zohledňující význam kulturního dědictví a hodnotu historicky oceňovaných řemeslných produktů. V současné době jsme svědky narůstajícího poptávky po kvalitních materiálních artefaktech a snahy propojit řemesla s oblastmi designu nebo architektury. Spolupráce řemeslníků a designérů postupně ústí v zapojení řemesel do soudobého životního stylu a cestovního ruchu. V této souvislosti sehrává významnou roli nárůst zájmu zahraničního trhu o domácí řemeslné produkty, snaha o vytvoření značky (brandu) kvalitního řemeslného produktu, posílení spolupráce řemeslníků s územně samosprávnými celky a mediální prezentace řemesel mezi širokou veřejností. Naopak k hrozbám existence a rozvoje uměleckých řemesel patří vysoký průměrný věk řemeslníků a jejich narůstající nezájem předávat své technologické zkušenosti a teoretické znalosti nastupující mladé generaci. Negativní roli hrají také redundantní administrativa a omezení vyplývající ze stávajících dysfunkčních zákonů, nezájem klientů o kvalitní řemeslné výrobky, pokles institucionální a státní podpory uměleckých řemesel a neochota rozvíjet kulturní, ekonomický a sociální potenciál uměleckých řemesel anebo pokles vkusu a schopnosti rozeznat kvalitní řemeslný produkt.

Deskripce, komparace, analýza a interpretace situace, v niž se umělecká řemesla v České republice ocitla, se mohou stát jedním z důležitých podkladů pro uchování, transmisi a další rozvoj řemeslných technologií. Strategická podpora uměleckých řemesel ze strany státu představuje v současnosti základní předpoklad jejich zachrany. Výzkum prokázal, že je nezbytné obnovit institucionální a státní podporu uměleckých řemesel i o rozvoj a dokumentaci technologických postupů. Je důležité podporovat vzdělávání nové generace řemeslníků a propagovat uměleckořemeslné produkty doma i v zahraničí. Umělecká řemesla se v České republice nachází ve zlomové fázi své existence a pro jejich zachování je podstatná jejich stabilizace a vytvoření podmínek pro jejich další rozvoj. Některá z řemesel jsou již na pokraji zániku, proto by měly vládní instituce i neziskové organizace společně kooperovat ve své snaze posílit umělecká řemesla v oblasti sociální, politické i ekonomické. Umělecká řemesla by neměla figurovat pouze jako ozivená historie, ale měla by být funkčním odvětvím výtvarné kultury, průmyslu a designu, integrujícím tradiční materiály a ověřené řemeslné technologie. Z tohoto důvodu je nezbytné, aby stát přistoupil k finanční podpoře vzdělávání a rozvoje

učebních a studijních uměleckořemeslných oborů. Nedílnou součástí tohoto studia by ovšem kromě jasně vymezených profesních oborů měly být také základy účetnictví, marketingu, managementu, základní orientace v daňových předpisech a zákonech nebo základy práce s PC a výuka cizích jazyků. Důležité je také zajistit akreditaci studijních oborů, jejichž výuka v současné době neprobíhá, ale jako výrobní činnost se i nadále úspěšně prosazují v tržním prostředí (například prýmkařství).⁵ Také pedagogové by již na základních školách měli disponovat vědomostmi o existenci a náplni jednotlivých uměleckořemeslných oborů a uplatnitelnosti jejich absolventů. Jedním z možných řešení účinné prezentace uměleckých řemesel žákům i veřejnosti je vybudování repliky živé vesnice nebo ulice s dílnami a obchody po vzoru Poble Espanyol v Barceloně. Na vládní úrovni by měla proběhnout změna nebo alespoň revize zákonů, včetně začlenění uměleckých řemesel a jejich produktů do státní politiky cestovního ruchu.

Možnosti využití některých řemesel, k nimž patří vitráže, v architektuře nebo interiérovém designu. Malba vitráží v dílně Jiřička-Coufal v Praze. © Martin Frouz.

⁵ Součástí výzkumu je i komparace stavu uměleckých řemesel v zahraničí. Řemeslo prýmkařství je například v Itálii rozvijeno dílnami s tradicí sahající do 19. století, jako jsou Passamanerie Crocianelli nebo Passart, Alta Passamaneria Artigiana v Římě, které se zaměřují na cirkevní a státní zakázky. Několik malých a středních dílen a prodejen se nachází také v Rakousku. Převážně státní a soukromé zakázky zajišťují například dílny a obchody M. Maurer GmbH nebo Karl Peter's Söhne ve Vídni.

Replika živé vesnice, ulic s dilnami a obchody Poble Espanyol v Barceloně. © Barbora Pútová.

REFERENCES

- Adamson, G. 2013. *The Invention of Craft*. London: Bloomsbury.
- Anonym. 1959. Umělecká řemesla v Československu. Praha: Ústředí uměleckých řemesel.
- Arizpe, L., Amescua, C. eds. 2013. *Anthropological Perspectives on Intangible Cultural Heritage*. Cham, New York: Springer.
- Booth, W. C., Colomb, G. G., Williams, J. M. et al. 2016. *The Craft of Research*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- DeWalt, K. M., DeWalt, B. R. 2010. *Participant Observation*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Greenhalgh, P. ed. 2002. *The Persistence of Craft*. London: A. & B. Black.
- Hlaváček, J. 2019. K institucionálnímu vývoji lidové umělecké výroby v Československu po roce 1945. *Kulturní studia* 7 (1), 3–20.
- Jančář, J. 2008. Dokumentace Ústředí lidové umělecké výroby a její pokračování. *Národopisná revue* 18 (3), 159–163.
- Kaufmann, J.-C. 2010. Chápající rozhovor. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Klouzková, A. 2016. Ústředí lidové umělecké tvorby – příběh unikátní instituce. In A. Klouzková ed., *Dědictví: Tradice, inovace, móda*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová, 33–38.
- Knight, P. T. 2001. *Small Scale Research: Pragmatic Inquiry in Social Science and the Caring Professions*. London: Sage.
- Koželka, K. 1957. Umělecká řemesla 1957. In E. Poche ed., *Umělecká řemesla v Československu*. Praha: Ústředí uměleckých řemesel, 3–5.
- Křížová, A. 2008. Výtvarné invence a ambice Ústředí lidové umělecké výroby. *Národopisná revue* 18 (3), 135–146.

- Machátová, D. 2013. *Studie o současné situaci uměleckých řemesel v ČR*. Praha: Institut umění – Divadelní ústav v Praze.
- Rowley, S. ed. 1997. *Craft & Contemporary Theory*. St. Leonards: Allen & Unwin.
- Sennett, R. 2008. *The Craftsman*. London: Yale University Press.
- Stejskal, J., Kujová, Z., Štěpánová, A. et al. 2015. Mapování tradičních řemesel v regionu Uherské Hradiště v kontextu kulturních a kreativních průmyslů. Praha: Institut umění – Divadelní ústav v Praze.
- Válka. 2014. Snahy o záchranu tradičních technologií a revitalizaci lidové výroby. In M. Válka ed., *Homo faber: Tradiční zemědělství a lidová výroba v českých zemích z pohledu etnologie*. Brno: Masarykova univerzita, 97–103.
- Vogt, W. P. 1999. *Dictionary of Statistics and Methodology: A Nontechnical Guide for the Social Sciences*. London: Sage
- Žižková, L. 2008. Slavné počátky a neslavné konce Krásné jizby a Ústředí lidové umělecké výroby. *Národopisná revue* 18 (3), 127–134.

ZÁKONY

- Zákon č. 56/1957 Sb., o umělecké řemeslné práci a o lidové umělecké výrobě. Dostupné: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1957-56>
- Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči. Dostupné: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1987-20>
- Zákon č. 71/1994 Sb., o prodeji a vývozu předmětů kulturní hodnoty. Dostupné: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1994-71>
- Zákon č. 112/2016 Sb., o evidenci tržeb. Dostupné: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2016-112>
- Zákon č. 134/2016 Sb., o zadávání veřejných zakázek. Dostupné: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2016-134>